

OPPONENSI VÉLEMÉNY

Papp Sándor *Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez c.*
akadémiai doktori értekezéséről

Őszintén megvallva nem kevés aggodalommal fogadtam el a felkérését Papp Sándor akadémiai doktori disszertációjának bírálatára. Tisztáznom kellett önmagammal, hogy irodalomtörténészként lehetek-e egy olyan – oszmanisztikai súlypontú – történelmi dolgozat opponense, amely lényegében mindvégig a saját szakterületének keretei között mozog. Végigolvasva a monográfiát, aggályaim csökkentek. Olyan szaktörténeti mű ez, amely a korszak iránt érdeklődő *nem történész* és *nem oszmanista* kutatók (pl. irodalmárok, művészettörténészek) számára is nagy fontossággal bír. A kora újkorral foglalkozó különféle stúdiumok rendkívül szorosan egymásra vannak utalva. A kultúrakutatás nem képzelhető el szilárd történeti alapok nélkül. Bocskai István 1604-től 1606-ig tartó felkelésének története a kora újkori magyar, európai és oszmán történelem nagyon fontos fejezete. Elismeri ezt mindenki, vélekedjék bármiként magáról Bocskai Istvánról, értékelje bárhogyan az általa vezetett mozgalmat.

A dolgozat tematikájának részletes ismertetésétől és eredményeinek felsorolásától eltekintek, hiszen ezt a szerző a tézisekben, a bevezetőben, valamint az összefoglalásban igen kimerítően és rendszerezetten megtette. Papp Sándor értekezése szorosan kapcsolódik azokhoz a hosszan hullámzó Bocskai-vitákhoz, amelyek az elmúlt évtizedben erősen foglalkoztatták a tudományos közvéleményt. Ez a mű azonban nem bekapcsolódni kíván ezekbe a disputákba, hanem új szemlélettel és új bázison vizsgálódva, új alapokra kívánja helyezni a Bocskai-korszak kutatását. Oszmanistaként olyan levéltári forrásanyagot tud megszólaltatni, amelyre az elmúlt korok történetírói alig, vagy egyáltalán nem támaszkodtak. A szerzőnek szilárd meggyőződése, hogy csakis a török kútfőkből juthatunk igazán biztos ismeretekhez a felkelés oszmán orientációjának megértéséhez – márpedig Bocskai török szövetsége (és később az oszmánoktól való fokozatos eltávolodás) az elmúlt évek vitáinak homlokterében állt. Szimpatikus és sikeres törekvés ez. Kimondatlanul bár, de azt üzeni mindenkinek: *ad fontes*; vagyis a viták meddő körei helyett nézzük meg inkább, miről tanúskodnak maguk a történeti források.

A disszertáció nemcsak oszmán szemszögből vizsgálja tárgyát. Teljes igényű monográfia ez, mely az újonnan bemutatott (sokszor felfedezészámba menő) iratanyagot

mindig szembesíti az eddig ismeretes, kiadott és kiadatlan kútfőkkel, és ebből az összehasonlításból tud új történeti tudáshoz jutni, vagy újszerű következtetéseket levonni. Átfogó korrajz a könyv, egyedül a Bocskai-felkelés vallási (protestáns) mozgatórugóinak részletes bemutatásától tekint el – tudatosan, vállaltan. Nem állítom, hogy ez a szál nem hiányzik az olvasónak, de elismerem, hogy túlfeszítette volna a mű kereteit.

Papp Sándor keményen megdolgoztatja olvasóját. Három narratív síkon halad előre a dolgozat: a forrásanalízis, az eseménytörténet és a történelmi szintézis síkjain. A könyv szemléleti sajátossága, hogy ezeken a síkokon mindig egyszerre, egy időben mozog, nyilvánvalóan azt sugallva ezzel, hogy a három sík feltételezése merőben spekulatív: csak a vizsgálódó kutató tudatában válnak külön ezek, a valóságban teljesen egybeesnek. Most mégis megkísérlem elkülöníteni ezeket a síkokat. Megjegyzéseimet előbb a forrásokhoz, utána az eseménytörténethez, végül a történelmi szintézishez igyekszem hozzákapcsolni.

*

Papp Sándor forráskezelése mikrofilológiai alaposságú. A körültekintő vizsgálódás meghozza a várt sikert, és szinte mindig a történeti értelmezés új lehetőségeit rejtí magában. Jó példája ennek az oszmán–magyar érintkezések kulcsfontosságú irattípusának, az *ahdnâménak* (szultáni szerződéslevélnek) a fogalmi elemzése. Kiderül, hogy az oszmánok és a magyarok nem ugyanazt értették *ahdnâmén*, és ez olykor komoly diplomáciai zavarhoz vezetett.

A Bocskai megsegítésére indított oszmán hadjáratok idején kimenő török parancsok szoros olvasata azt a meglepő eredményt hozza, hogy Ali pasának a hadjárat idején alárendelt szerep jutott Bocskaival szemben, tehát az oszmánok valóban nagy reményeket fűztek a fejedelemhez.

Újdonság az is, hogy a Bocskai meggyilkolásáról, megmérgezéséről szóló híresztelések hivatalos oszmán forrásokban is megjelennek.

A kor magyar nyelvű leveleinek értelmezése gyakran legalább olyan nehéz, mint a török iratoké. Nagy László, az egyik legszorgalmasabb Bocskai-kutató például Illésházy István egyik levelét gyilkosságra való felszólításként értette: úgy gondolta, hogy Illésházy adott utasítást a Bocskai megmérgezésével vádolt Káthay Mihály kancellár felkoncolására. Papp Sándor történeti szövegelemzése kimutatja, hogy ez az olvasat megalapozatlan. Rimay

Jánosnak Bocskai vélt megmérgeztetéséről Illésháznak beszámoló levelét viszont szerintem Papp Sándor némiképp túlinterpretálja, amikor a sajnálat és a részvét hiányát rója fel a Rimaynak. A humanista költő tudálékos (orvosi kérdésekben is szakértőnek mutatkozó) stílusa félrevezető lehet. Amúgy Rimay fogalmazta meg Bocskai verses sírfeliratát, meglehetősen szépen. Másfelől nem is igen volt szüksége arra, hogy Illésháznak keresztül „átmentse magát” a Bocskai halála utáni időkre, hiszen Bocskai udvarában, a fejedelem titkáráként, már korábban is Illésházy érdekeit képviselte. Bocskai „kormányának” és diplomáciai karának összetétele a politikai erőviszonyokat tükrözte.

A disszertáció talán legbonyolultabb dokumentumértelmezése a történeti szakirodalomban „szerencsi kiáltványként” ismert szövegtípus különféle változatainak bemutatása és kontextusba helyezése. Papp eme kutatásai párhuzamosan haladnak Kees Teszelszky és Zászkaliczky Márton hasonló tárgyú vizsgálódásaival. Papp Sándor kimutatja, hogy Bocskai propagandája az európai célközönség és a politikai helyzet változásait követte. Történeti szöveganalízis segítségével sikerült a kiáltvány különféle redakcióit megnyugtatóan elhelyezni a napról napra átformálódó politikai erőterben.

A lábjegyzetekben olvasható az a sokatmondó megjegyzés, hogy az általában hiteltelennek mondott Szerémi Györgynek a Szent Korona török kézbe kerüléséről szóló információit török források igazolják. Ezzel Papp Sándor Szakály Ferenc megérzéseit igazolja, Szakály ugyanis a szokásosnál nagyobb jelentőséget tulajdonított Szerémi művének.

Papp forrásértelmezései közül számomra a Bocskainak ajándékozott (a bécsi *Schatzkammer*ben őrzött) török korona elemzése volt a legérdekesebb. A koronáról szóló fejezetek a művészet- és kultúrtörténet területét is érintik, egyszersmind az írott dokumentumokhoz hasonló *történeti forrásként* kezeli a szerző a nevezetes fejéket. Kimutatja, hogy a korona nem értelmezhető oszmán felségjelvényként. Formája, jellege, üzenete csakis keresztény kontextusban bírt jelentéssel. A törökök a magyar Szent Koronához némiképp hasonló zárt királyi fejéket kívántak adni Bocskainak. A tárgy a szultáni kincstárból elővett és sebtében felújított görög (bizánci) korona. Izgalmas az a feltételezés, hogy Bocskai egyik tallérján és kolozsvári szülőházának címerdíszén a török korona stilizált ábrázolása látható. Ha ez igaz, akkor annak messzemenő történeti jelentősége lenne, azt bizonyítaná, hogy Bocskai nemcsak elfogadta, hanem uralkodói díszként is viselte a török koronát. Meggyőző bizonyítékkal ezt az állítást persze aligha lehet alátámasztani. Apróbb hiányosság itt, hogy Papp valamely okból nem tér ki Karl Nehringnek (a bibliográfiában amúgy szereplő), a

Bocskai-koronáról szóló 1984-es cikkére, és csak Thallóczy Lajos 1884-es művére hivatkozik.

A disszertáció historiográfiai bevezetése, bibliográfiája példaszerű. Melléksiker, de komoly, hogy Papp Sándornak sikerült felfedeznie a Ráday Levéltárban Benda Kálmán lappangó kéziratát, a Magyar Országgyűlési Emlékek 13. és 14. kötetének nyomdakész anyagát. (Ezt a kéziratot egyébként Benda jóvoltából az 1970-es években én is használtam.) Talán érdemes lett volna még Ötvös Péter Illésházy Istvánról szóló kandidátusi értekezését és Bíbor Máté *Gyulaffi Lestár erdélyi emlékiró életműve* c. doktori értekezését is felhasználni, pusztán azért, mert Illésházy kulcsszerepet játszik a kor történetében (és persze Papp Sándor dolgozatában), Gyulaffi Lestár pedig eminens forrásnak számít. Szamosközy Istvánnak a Bocskai-korra vonatkozó, sokat idézett magyar nyelvű jegyzetei, feljegyzései esetében talán érdemes lett volna a nyelvészek által 1991-ben készített modern kiadást (is) használni. A MHHS 19. századi szerkesztői ugyanis a följegyzésekkel meglehetősen gondatlanul jártak el. (Gyulaffi jegyzeteiből pl. valóságos „művet” konstruáltak.)

*

Az értekezés folyamatosan tükrözteti a forrásanalízist az eseménytörténet síkjára. Így tudja összeállítani pl. a felkelés előtörténetének szoros kronológiai rendjét. Ilyen módszerrel sikerül korrigálni az erdélyi hadjárat eseménymenetét. Így tudja Papp Sándor megrajzolni Bocskai mozgalmának fejlődésmenetét, kijelölve ebben a legfontosabb fordulópontokat. Ilyen volt pl. az 1604. november 12-én megtartott kassai gyűlés, amikor Bocskai megkapta a Portától a fejedelmi jelvényeket. De ilyen volt 1605 júliusának és augusztusának fordulója is, amikor Bocskai „az addig határozott portai együttműködést... feladta, és az addigától eltérő, viszont a saját személyes múltjával, hagyományával összeegyeztethető irányba haladt tovább”. Így sikerül rámutatni arra, hogy amit a történettudomány „szerencsi kiáltványnak” nevez, azt sokkal inkább „korponainak” kellene nevezni, mert Szerencsen jószerével semmiféle kiáltvány nem keletkezett.

Ezeknél még sokkal bonyolultabb kronológiai mutatóványokra is képes ez a könyv. Csak ezek révén lehet történetileg hitelt érdemlően bemutatni az egy időben zajló, de logikailag és politikailag ellentétes folyamatokat, vagyis az oszmánok és a Habsburgok közötti háborús

eseményeket és a folyamatos béketárgyalásokat, és mindezekkel párhuzamosan Bocskai hadi vállalkozásait és kiegyezési törekvéseit, a törökök Bocskait megsegítő hadmozdulatait, amelyek egyúttal a Hódoltság területének megnövelésére, tehát végső soron Bocskai ellen (is) irányultak (lásd Lippa és Esztergom bevételeit).

*

Ezekből a párhuzamos és ellentétes eseményekből logikusan következik az, amit fentebb a történelmi szintézis síkjának neveztem. Ez a szint, az általános következtetések szintje, éppen a fent vázolt érvelési struktúrából adódóan áttetsző és cseppet sem ideologikus vagy didaktikus. Jó példája ennek az az elemzés, amely az Esztergom elleni 1605. évi török támadás hátterét megvilágítja, leszámolva a török „kétszínűségének” évszázados kliséjével. A magyar források azzal vádolták a nagyvezírt, hogy hitszegő módon az osztrák örökös tartományok helyett egy magyar várat támadott meg. A törököt azonban nem erkölcsi indokok vezették, hanem a szükség. Meg kellett erősíteni Buda előterét.

Bocskai török szövetségének indokait is roppant egyszerűen magyarázza meg Papp Sándor. Idézek egy részletet a dolgozat bevezetéséből: „Erdélynek el kellett fogadnia, hogy egy időre az oszmán nagyhatalom befolyása, hatalma alá került. Tulajdonképpen ennyiben ki is merül a lényeg. Ezt a helyzetet senki sem akarta, a kényszer rávitte a kortársakat, hogy együtt éljenek vele.”

Kitűnő az a párhuzam, amit Papp Sándor a Szapolyai János kori viszonyok és Bocskai kora között von. Több is volt ez, mit hasonlóság: a Habsburg-ellenesség történelmi modelljeként funkcionált, és az idők során egyfajta üdvtanná fejlődött. Az erdélyi fejedelmek által uralt keleti erőtér a háborús időkben kissé átalakult, ilyenkor látszólag megnövekedett a fejedelmek mozgástere, de ez a tér csakhamar beszűkült, és kisebb-nagyobb változásokkal helyreállt az eredeti állapot: az oszmán vazallusállam. Még egy sokat mondó mondatot idéznék a dolgozathoz: „Az ellenkező oldalon állóktól... nem lehet elvárni, hogy a szabadság fogalmát egyformán értékeljék.” Bocskai támadását a Magyar Királyságban sokan idegen behatolásként, dúlás-fosztásként élték meg. A hajdúkat *ott* nemigen várták tár karokkal, és a Bocskai-ellenes küzdelemnek akadtak magyar hősei: „Azért mivel hogy az én

nemzetemben soha áruoló nem volt, bizony én sem akarok az első lenni...” – így indokolta a Habsburg király melletti kitartását a palotai főkapitány.

Mindezeket a gondolatmeneteket végigjárja a disszertáció, mégsem elégszik meg az „egyfelől–másfelől” semmitmondó dialektikájával. Elsődleges célja az egyedi történelmi szituáció és az abban mozgó egyének megértése. A történelem ugyanis csak részben ismétli önmagát, részben viszont mindig hoz valami újat. Bocskai korában nagyon sok ilyen egyedi sajátosság volt. Én ezt éppen az ellentétek furcsa, és mai szemmel nézve olykor illogikus kiegyenlítődésében látom. Bocskai szobra talán nemcsak azért áll ott a reformáció genfi emlékművén, mert a reformáció hitharcosa volt. Hanem talán azért is, mert európai formátumú egyéniség volt, aki tudott harcolni, ha kellett, de tudott békét is kötni, mikor arra volt szükség. Papp Sándor dolgozata azért is kiváló munka, mert mélységében tárja fel az oszmán szövetség szövevényét, egyszersmind rámutat a kiegyezés felé mutató erős készletésekre. Nemcsak bonyolult narratív szerkezete van a műnek, hanem feszes dramaturgiája is. A könyvnek – ha lehet ilyet mondani egy történelmi értekezésről – vannak igazi hősei. Ilyen Bocskai, ilyen Illésházy, de ilyen Káthay Mihály is. A Bocskai halála körüli ideges feszültség hangulatában, a mérgezéssel megvádolt Káthay kancellár tragikus sorsának bemutatásával ér véget a történet, és lényegében a disszertáció is. Szimbolikus talán az az értékelés, amit a Kassa piacán darabokra szabdalt Káthayról kapunk. Nyilvánvalóan nem ő mérgezte meg a fejedelmet, és alighanem más sem. Beteg ember volt ekkor már Bocskai, vízkóros. Káthayt tehát hamisan vádolták gyilkossággal. Büntetlennek azonban mégsem nevezhető, mutat rá Papp Sándor – ezzel teljesen egyetértek. Szinte bizonyos, hogy valamiféle alkut kívánt kötni a Habsburgokkal. Tegyük hozzá: *éppen ezt tette* Bocskai is, Illésházy is, csak éppen másképp. A Bocskai-kor éppen azért volt érdekes és izgalmas – és ezt a disszertáció ékesen bizonyítja –, mert a politikai kényszerpályákról olykor akár le is lehetett térni. Volt, akinek ez sikerült, volt, akinek nem.

Papp Sándor munkásságát és a benyújtott disszertációt az MTA doktora cím megszerzéséhez alkalmasnak tartom és a nyilvános vita kitűzését javaslom, a szerzőnek a MTA doktora cím odaítélését ajánlom.

Ács Pál

Budapest, 2014. november 15.